

ZDZISŁAW KUPISIŃSKI SVD

DNI KRZYŻOWE W POLSKIEJ RELIGIJNOŚCI LUDOWEJ

ROGATION DAYS IN POLISH FOLK RELIGIOSITY

A b s t r a c t. In the liturgical calendar of the Catholic Church on the festivals of saints there is a number of customs and religious rituals related to the agrarian work. In the spring one of this kind of celebration in the folk religion was the Feast of St. Mark's (25.04), when people prayed for abundant harvest and protection from all natural disasters, as well as Rogation Days celebrated before the feast of the Ascension (Monday, Tuesday, Wednesday). These customs have their origins in the fifth century in Gaul (France), from the sixth century they were also practiced in Rome. During supplicatory procession the faithful stopped at the roadside chapels and crosses, chanting litanies, and from the ninth century this was "Litany of the Saints", antiphons and psalms in honor of a patron saint or other saints who enjoyed a particular devotion in a given parish or diocese. The procession ended in a church, where Mass was celebrated.

Currently in Poland the feast of the Ascension is celebrated on the Sunday before Pentecost. Rogation Days are also called days of prayer for good harvests and in the intention of countries suffering starvation. It is recommended to organize supplicatory processions and celebration of the votive Mass on Monday "in the period of sowing", on Tuesday – "the sanctification of human labor" and on Wednesday – "for the hungry."

Key words: Rogation Days; crosses and shrines; folk religiosity; supplicatory processions; prayers for the harvests.

Człowiek w początkach swego istnienia, po udomowieniu zwierząt i opanowaniu korzyści z uprawy roli, częściowo uniezależnił się od sił natury, a jednocześnie doświadczał swej kruchości, przygodności. Zwracanie się człowieka do świata pozaziemskiego, bóstwa czy Boga w modlitwie kontempla-

Dr hab. ZDZISŁAW KUPISIŃSKI SVD, prof. KUL – kierownik Katedry Religiologii i Misjologii w Instytucie Teologii Fundamentalnej KUL; adres do korespondencji: ul. Jagiellońska 45, 20-806 Lublin; e-mail: dzidek@kul.lublin.pl

cyjnej, błagalnej bądź dziękczynnej występuje we wszystkich społecznościach, począwszy od wyznawców religii plemiennych, poprzez religie politeistyczne, na monoteistycznych kończąc. Kontakt z przyrodą sprawiał, że uprawiając ziemię, rolnik wchodził w tajemniczą relację zachodzącą między nim a *sacrum* oraz odradzającym się światem przyrody, szczególnie dostrzegalnym w zmieniających się porach roku. Praca na roli nie ograniczała się tylko do „techniki”, ale posiadała charakter obrzędowy. Wykonując prace polowe i obserwując zachodzące procesy wegetacji, dotykał pewnej Tajemnicy, w której szukał odpowiedzi na pytania o procesy rozwoju dokonujące się w świecie przyrody. Człowiek uprawiający rolę żyje w symbiozie z przyrodą, pomimo przemian zachodzących w kulturze materialno-duchowej wciąż korzysta z jej zasobów, wielokrotnie nazywając ziemię „matką” żywicielką¹.

Jeszcze w okresie międzywojennym większość mieszkańców naszego kraju utrzymywała się z rolnictwa. W trosce o dobre urodzaje wykorzystywano nie tylko posiadaną wiedzę niezbędną do uprawiania roli, przekazywaną z pokolenia na pokolenie, ale prace w gospodarstwie i w polu łącono również z modlitwą, powierzając je opiece Boga. Najlepiej oddaje to powszechnie znane powiedzenie: „Na nic wstawać o północy, jak nie ma boskiej pomocy”. Dlatego swą codzienność i wszelkie prace zawierzano Opatrzności Bożej. Jest to dostrzegalne zarówno w codziennej modlitwie, jak i w agrarnej obrzędowości ludowej nacechowanej religijnymi zwyczajami².

W kalendarzu liturgicznym Kościoła katolickiego przy wspomnieniach świętych powstało wiele zwyczajów i obrzędów ludowych oraz religijnych związanych z pracami agrarnymi. Najczęściej łącono je z poszczególnymi świętymi, a kalendarz kościelny wyznaczał czas rozpoczęcia bądź zakończenia prac polowych i gospodarczych. W okresie wiosennym świętym, od którego wspomnienia w religijności ludowej rozpoczynano modlitwy o urodzaje i powierzenie Opatrzności Bożej wszelkich prac i zasiewów, był św. Marek Ewangelista³.

¹ Z. KUPISIŃSKI, *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2000, s. 96-97; TENŻE, *Wiosenne zwyczaje i obrzędy agrarne w Opoczyńskim*, „Lud” 1998, t. 82, s. 177; M. ELIADE, *Traktat o historii religii*, Wydawnictwo OPUS, Łódź 1993², s. 319-324.

² Z. KUPISIŃSKI, *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim*, s. 103. F. MARLEWSKI (red.), *Rok Boży w liturgii i tradycji Kościoła świętego z uwzględnieniem obrzędów i zwyczajów ludowych oraz literatury polskiej. Księga ku pouczeniu i zbudowaniu wiernych katolików*, Wydawnictwo Św. Stanisława, Katowice 1932², s. 319-320.

³ J. WIERUSZ-KOWALSKI, *Liturgika*, PAX, Warszawa 1956, s. 237; T.P. KRUSZYŃSKI, *Wiosenne procesje błagalne o urodzaj pól*, „Kurier Literacko-Naukowy” 9(1932), nr 17, s. 1.

Kościół katolicki, wychodząc naprzeciw potrzebom mieszkańców wsi, już u początków starożytności chrześcijańskiej wprowadził do kalendarza liturgicznego nabożeństwo zwane Dniami krzyżowymi, dniami błagalnymi, *Dies rogationes*, które określano jako *litanía maior* przypadająca w dniu św. Marka Ewangelisty (25.04.) oraz *litaníae minores* obchodzone przez trzy dni przed uroczystością Wniebowstąpienia Pańskiego, tj. w poniedziałek, wtorek i środę. W te dni podczas obchodów liturgicznych (procesja błagalna, nabożeństwo, Msza św. przebłagalna) modlono się w celu uproszenia błogosławieństwa Bożego dla urodzajów i odwrócenia klęsk żywiołowych⁴.

Przedmiotem artykułu będzie ukazanie genezy kształtowania się modlitw o urodzaje w przedchrześcijańskich zwyczajach i obrzędach ludowych oraz asymilowanie ich przez Kościół między innymi w wiosennym, wielkanocnym okresie. Przy opracowaniu tego zagadnienia autor skorzystał z własnych etnograficznych badań terenowych przeprowadzonych w regionie opoczyńskim nad doroczną obrzędowością ludową w latach 1990-1993, podczas których między innymi podejmował tematykę wiosennej obrzędowości agrarnej. Pomocne okazało się prowadzenie badań terenowych nad obrzędowością zaduszkową i pogrzebową w Opoczyńskim i Radomskim w latach 1995-2005 oraz weselną w latach 2011-2015 w różnych okresach liturgicznych. W okresie wielkanocnym autor uczestniczył w obrzędach liturgicznych poświęconych modlitwom o urodzaje. Do pełniejszego opracowania podjętego tematu wykorzystano literaturę teologiczną i etnologiczną, pomocna okazała się także metoda etnograficznych badań terenowych oraz analizy i krytyki piśmiennictwa, celem pełniejszej interpretacji niektórych zjawisk religijnych posiłkowano się również metodą fenomenologiczną.

Opracowanie składa się z dwóch części. W pierwszej zostanie ukazana geneza kształtowania modlitw o urodzaje w okresie wiosennym w Kościele katolickim, a w drugim przeżywanie dni poświęconych modlitwom o urodzaje w obrzędowości i religijności ludowej.

⁴ W. ZALESKI, *Rok kościelny. Święta Pańskie, Matki Bożej, Apostołów, Świętych i Błogosławionych Polskich, oraz dni okolicznościowe*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1989, s. 284; H. FROS, *Martyrologium czyli wspomnienia świętych przypadające na poszczególne dni roku*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1984, s. 86; M. KOWALEWSKI, *Mały słownik teologiczny*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Lublin 1960; Z. KUPISIŃSKI, *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia od adwentu do Wielkanocy w regionie opoczyńskim*, t. I, Lublin 1994 (mps KUL), s. 360-361.

1. MODLITWY O URODZAJE W TRADYCJI KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

W basenie Morza Śródziemnego modlitwy o urodzaje sprawowano już w środowisku rzymskim, co dostrzec można w pogańskich procesjach zwanych *ambarvalia*. Wtedy to udawano się do świętego gaju, znajdującego się za murami miasta, gdzie składano ofiary bożkowi Robigusowi w celu uproszenia urodzaju⁵.

W chrześcijaństwie początków procesji błagalnych dopatrywano się za czasów papieża Liberiusza (352-366). Papież w miejsce pogańskich obrzędów *ambarvalia* wprowadził procesje o chrześcijańskim charakterze, a dawne ofiary składane bożkom zastąpił uroczystą Mszą świętą sprawowaną w bazylice św. Piotra. Początkowo, ze względu na okres wielkanocny, Msza nie miała charakteru pokutnego. Od VI wieku Dni krzyżowe w Rzymie obchodzono w dniu św. Marka (25.04.), zostały nazwane przez papieża Grzegorza Wielkiego (ur. 540, zm. 604) *Litania maior* („Litanią większą”, czyli „Wielką prośbą”), a od X wieku dni przed Wniebowstąpieniem Pańskim (poniedziałek, wtorek, środa) zaczęto określać jako *Litaniae minores* („Litanie mniejsze”). Jednak odnowa kalendarza liturgicznego w 1969 roku skreśliła te obchody z kalendarza ogólnego (obowiązującego dla całego Kościoła)⁶.

W środowisku galijskim, niezależnie od rzymskich procesji, powstały dni modlitw i pokuty, bezpośrednio przed Wniebowstąpieniem Pańskim (poniedziałek, wtorek, środa), tzw. „Litanie mniejsze” (*Litaniae minores*) obchodzone w V wieku w Galii (Francja). Wprowadzenie ich do liturgii ok. 470 roku przypisuje się św. biskupowi Mamertusowi z Vienne, który przyczynił się do rozpowszechnienia tego nabożeństwa. Gdy około 450 roku odwiedziły Francję klęski żywiołowe, biskup Mamert polecił odprawiać przez trzy dni przed Wniebowstąpieniem Pańskim (poniedziałek, wtorek, środa) procesje błagalne. Celem tego nabożeństwa było zanoszenie do Boga modlitw z prośbą o urodzaje i zachowanie od klęsk żywiołowych. Zwyczaj tych modlitewnych prak-

⁵ B. NADOLSKI, *Liturgika*, t. II. *Liturgia i czas*, Pallottinum, Poznań 1991, s. 77; *Dni Krzyżowe*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. III, red. T. Gagacz, B. Milerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 234-235; J. WIERUSZ-KOWALSKI, *Liturgika*, s. 237; Z. KUPISIŃSKI, *Wiosenne zwyczaje i obrzędy agrarne w Opoczyńskim*, s. 187.

⁶ B. NADOLSKI, *Liturgika*, s. 77; J. WIERUSZ-KOWALSKI, *Liturgika*, s. 237-238; T. KOWALEWSKI, *Liturgika czyli wykład obrzędów Kościoła Katolickiego*, Dr. Stanisława Detrycha, Płock 1911⁵, s. 104; W. SCHENK, *Rok liturgiczny*, w: *Wprowadzenie do liturgiki*, red. F. Blachnicki, W. Schenk, R. Zieleski, Wyd. Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 1967, s. 460; E. FERENC, *Polskie tradycje świąteczne*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 2000, s. 126; P. LEWANDOWSKI, *Dni Krzyżowe*, w: http://www.ministranci.archidiecezja.katowice.pl/?s=rok/dni_krzyzowe.php (dostęp: 25.01.2017).

tyk zatwierdził dla Francji synod w Orleanie w 511 roku, co sprawiło, że przyjęły się w całej Galii, a nawet w innych krajach zachodniej Europy, o czym zaświadcza w swoich kazaniach (*Sermo* 173) św. Cezary z Arles († 543). W roku 816 papież Leon III (ur. 750, zm. 816) nabożeństwo Dni krzyżowych wprowadził do liturgii rzymskiej. W XIII wieku odnotowują je rzymskie księgi liturgiczne, ale w mszale zostają zamieszczone dopiero po reformie za papieża Piusa V w 1570 roku. W średniowieczu nabożeństwo sprawowano w stroju liturgicznym w kolorze fioletowym, a we Mszy św. opuszczano hymn uwielbienia *Gloria in excelsis Deo*, a także częściowo śpiewy *Alleluja*. Według zapisków pochodzących z XII wieku procesja w Rzymie należała do jednych z najbardziej uroczystych. Brał w niej udział papież wraz z kardynałami i biskupami, krocząc boso, wstępowali do miejscowych kościołów. Procesję kończono Mszą świętą w bazylice św. Piotra⁷.

Nabożeństwa błagalne były najbardziej popularne w średniowieczu i brali w nich udział: królowie, magnaci, urzędnicy władz miejskich. Ubrani byli w stroje pokutne. W niektórych kościołach, jak na przykład w Mediolanie, procesja rozpoczynała się od poświęcenia popiołu i posypania nim głów uczestników zgromadzenia liturgicznego. Podczas procesji zatrzymywano się przy kaplicach i krzyżach przydrożnych, odczytywano Ewangelię, śpiewano wezwania litanijne, a od IX wieku Litanię do Wszystkich Świętych, antyfony i psalmy ku czci patrona czy innych świętych cieszących się szczególnym nabożeństwem w danej parafii bądź diecezji. Procesja kończyła się w kościele, gdzie odprawiano Mszę świętą. Formularz mszalny Dni krzyżowych zwraca uwagę na wartość modlitwy i zachęca wiernych do stałej i wytrwałej modlitwy „o chleb powszedni”. Po Mszy świętej organizowano wspólny posiłek⁸.

Po Soborze Watykańskim II datę obchodu Dni krzyżowych uzależniono od zwyczajów lokalnych, a procesję można było zastąpić Litanią do Wszystkich Świętych. Z powodu zróżnicowania czasowego zachodzącego w procesjach

⁷ B. NADOLSKI, *Liturgika*, s. 77; W. SCHENK, *Dni krzyżowe*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. III, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1979, kol. 1362-1363; TENŻE, *Dni kwartalne*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. III, kol. 1363; B. OGRODOWSKA, *Zwyczaj, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2000, s. 44; A. ZADROŻYŃSKA, K. BRAUN, *Zielnik świętowań polskich*, Wydawnictwo Książkowe TWÓJ STYL, Warszawa 2003, s. 72; S. HOŁODOK, *Wniebowstąpienie Pańskie*, w: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAL/w_sluzbie_05_2009_wniebowstapienie.html (dostęp: 28.02.2017).

⁸ J. WIERUSZ-KOWALSKI, *Liturgika*, s. 237-238; A. ZADROŻYŃSKA, *Homo faber i homo ludens. Etnologiczny szkic o pracy w kulturach tradycyjnej i współczesnej*, PWN, Warszawa 1983, s. 257; T. GAGACZ, B. MILERSKI, *Dni krzyżowe*, s. 235.

wegetacji zbóż Kościół pozostawił jurysdykcji Komisji Episkopatu określenie terminu i form modlitw o urodzaje i pomyślne plony dla powierzonego im terytorium czy kraju⁹.

2. W OBRZĘDOWOŚCI I RELIGIJNOŚCI LUDOWEJ

Dla chrześcijanina niezwykle istotna jest modlitwa o Boże błogosławieństwo w pracy, a dla rolnika troska o dobre plony. Na wiosnę modlitwy do Boga w tych intencjach zanoszono przede wszystkim w Dni krzyżowe, obchodzone w poniedziałek, wtorek i środę przed Wniebowstąpieniem Pańskim, oraz w patronalny dzień św. Marka, w którym to dniu z każdego kościoła parafialnego wychodziła błagalna procesja do krzyży przydrożnych i kapliczek położonych wśród pól. Do XX wieku w Dni krzyżowe obowiązywał post, a jego charakter określały poszczególne diecezje. Liturgiczne przepisy Kościoła podają pewien scenariusz tego nabożeństwa, które zawiera między innymi Litanię do Wszystkich Świętych, suplikacje i pieśni przygodne¹⁰.

Uczestnicy nabożeństwa dziękowali Bogu za otrzymane dobrodziejstwa i prosili o zachowanie ich od klęski nieurodzaju oraz wszelkich kataklizmów. Procesjom przewodniczył kapłan, jako przedstawiciel wierzącej wspólnoty Ludu Bożego. Do jego obecności zgromadzeni wierni przywiązywali ogromną wagę. Procesje w Dni krzyżowe należą do jednych z najważniejszych obrzędów w dorocznej religijności ludowej. Przypadały w okresie wiosennym, a więc w czasie, kiedy zboże zaczynało się rozwijać, a następnie kwitnąć. Zatroskani rolnicy zamartwiali się o jego dojrzewanie, dlatego z wiarą udawali się do kościoła, aby uczestniczyć w nabożeństwie błagalnym i prosić Boga o urodzaj oraz ochronę obsianych i uprawianych pól¹¹.

⁹ B. NADOLSKI, *Liturgika*, s. 77; T. GAGACZ, B. MILERSKI, *Dni krzyżowe*, s. 235; Z. KUPISIŃSKI, *Wiosenne zwyczaje i obrzędy agrarne w Opoczyńskim*, s. 187-188.

¹⁰ J. PERSZON, *Na imię Boszczi. Zwyczaje i obrzędy agrarne na Ziemi Wejherowskiej. Studium etnograficzne*, Luzino 1992, s. 9-11; TENŻE, *Na Jastrza. Wielki post i okres Wielkanocy w Wejherowskim*, Luzino 1992, s. 47; J. URYGA, *Rok polski w życiu, tradycji i obyczajach ludu*, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek 2013³, s. 150-152.

¹¹ Z. KUPISIŃSKI, *Wielki post i Wielkanoc*, s. 101-102; TENŻE, *Wiosenne zwyczaje i obrzędy agrarne w Opoczyńskim*, s. 188; J. PERSZON, *Na Jastrza*, s. 47; W. ZALESKI, *Rok kościelny*, s. 284-285; Z. GŁOGER, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. II, Wiedza Powszechna, Warszawa 1972², s. 7; J. URYGA, *Rok polski w życiu, tradycji i obyczajach ludu*, s. 150-152; A. ZADROŻYŃSKA, *Świętowania polskie. Przewodnik po tradycji*, Wydawnictwo Książkowe TWÓJ STYL, Warszawa 2002, s. 108.

W Opoczyńskim do czasu II wojny światowej procesje z kościoła udawały się do krzyży na rozstaju dróg. Po Mszy świętej kapłan, ubrany w szaty liturgiczne w fioletowym kolorze (znak pokuty), udawał się z wiernymi na procesję błagalną. Na czele procesji niesiono krzyż, za nim szli ministranci z kropielnicą i wodą święconą oraz wierni biorący udział w nabożeństwie. Chodzono przez trzy dni codziennie w innym kierunku i do innej miejscowości. W poniedziałek do Ogonowic, we wtorek do Gorzałkowa, a w środę do Woli Załęznej. Po Mszy św. kapłan, ubrany w fioletowy ornat, klękał na stopniu przed ołtarzem i odśpiewywał modlitwy, w których prosił Boga o odwrócenie wszelkich nieszczęść, po czym intonował Litanie do Wszystkich Świętych, a zgromadzeni wierni śpiewali ją, klęcząc aż do słów „św. Maryjo”, po których wszyscy wstawali i przy inwokacji „św. Piotrze” procesja wyruszała z kościoła do przydrożnych krzyży, śpiewając dalszy ciąg litanii. Procesja zmierzała do krzyży stojących w czterech kierunkach świata. Przy każdym z nich zatrzymywano się i oddawano publicznie pokłon Panu Jezusowi, przyklękając na zaintonowane przez kapłana słowa: „Kłaniamy Ci się Panie Jezu i błogosławimy Tobie”, na co uczestnicy nabożeństwa odpowiadali: „Żeś przez krzyż i mękę swoją świat odkupić raczył”. Przy każdym krzyżu kapłan odmawiał modlitwy, w których prosił Boga o dobrą pogodę oraz ochronę zasiewów i polnych upraw od gradu, burz i wichrów. W drodze powrotnej do kościoła śpiewano między innymi pieśni: „Boże w dobroci”, „Kto się w opiekę”, „Nie opuszczaj nas”, a po powrocie do kościoła odmawiano psalm 69 i przypisane modlitwy¹².

Na Kaszubach w Luzinie przed II wojną światową procesja każdego dnia udawała się do innej kaplicy, z których każda stała przy jednej z dróg prowadzących do wsi. Kapliczki zbudowano koncentrycznie w stosunku do kościoła, skierowane są w cztery strony świata. Po wojnie ze względu na trudności stwarzane przez administrację procesje ograniczono do terenu przykościelnego cmentarza. Podczas procesji śpiewano pieśń do św. Rocha:

¹² Z. KUPISIŃSKI, *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe oraz zaduszkowe mieszkańców regionu opoczyńskiego i radomskiego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 324; TENŻE, *Wiosenne zwyczaje i obrzędy agrarne w Opoczynie*, s. 188; TENŻE, *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia od adwentu do Wielkanocy w regionie opoczyńskim*, s. 361. Po II wojnie światowej z powodu utrudnień, jakie stwarzał w przeprowadzeniu tych procesji ówczesny rząd Polski Ludowej, nabożeństwo celebrowano na mniejszym obszarze i odbywało się tylko w odległości do krzyża misyjnego stojącego na przykościelnym placu, trzykrotnie okrążano także kościół. Zob. W. KARASIŃSKA, *Zwyczaje i obrzędy związane z uprawą roślin w parafii Opoczno*, Lublin 1986 (mps KUL), s. 81-82; Z. KUPISIŃSKI, *Wielki post i Wielkanoc*, s. 102.

O św. Rochu
Wielce kochany w Bogu Rochu święty
Któryś dla zasług twych do nieba wzięty.
Uproś nam zdrowie u zagniewanego Boga
– Boga naszego.
Bo gdy ty będąc jeszcze tu na ziemi.
Słynąłeś światu cudami wielkimi.
Że sam Bóg z nieba Anioła swojego
Zesłał takiego.
Żebyś uleczył ranę w prawej nodze.
Strzałą okrutną przestrzeloną srodze.
I takeć prędko został uleczony.
I pocieszony.
Tak cię Bóg swoją łaską opatrował.
Że nawet sam pies tobie usługował.
Gdy chleb przynosił posiłkowi twemu.
Tobie samemu.
Ponieważ cię Bóg dał za Patrona.
Niechże na zawsze strzeże twa obrona.
Od morowego powietrza, prosimy.
Niech nie giniemy. Amen¹³.

Na Opolszczyźnie na czas procesji błagalnych dekorowano kwiatami kapliczki i przydrożne krzyże, zapalano świece, a poprzez rozpalenie zniczy okazywano pamięć o zmarłych, których w modlitwie włączano w nabożeństwo. Odmawiano modlitwy w formie responsoryjnej o pokój, o urodzaje, o błogosławieństwo w pracy¹⁴. Prosząc Boga o urodzaje, śpiewano pieśń pt. *Królu nieba wysokiego*:

Królu nieba wysokiego
Boże Abrahama cnego
racz wejrzeć na ludzkie plemię,
a daj urodzaj na ziemię.
Niechaj zna lud prawowierny
żeś Ty jest Bóg miłosierny,
a my Cię za ten dar wielki,
będziem chwalić na czas wszelki.
Zlitujże się nad strapionym,
ludem krwią Twą odkupionym.
Zlitujże się, zlituj Panie,
niech się łaska Twoja stanie.

¹³ J. PERSZON, *Na imię Boszczi*, s. 11.

¹⁴ *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej. Nabożeństwa, poświęcenia i błogosławieństwa*, Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole 1981⁵⁷, s. 168-175.

Wzrusz się do nas Ojczy miły,
dzieci Cię Tve obstały.
Jeżeliśmy łaski godni,
masz chleb w ręku, a my głodni.

Oddal piorun, grad i szkody,
oddal wichry, wylew wody,
daj nam pokój, zdrowie, chleba,
a po śmierci użyż nieba¹⁵.

Bywało, że każdego dnia procesja udawała się do innego krzyża w wiosce, w której znajdował się kościół, a nawet – jak w Bodzanowicach, procesja każdego dnia odbywała się w innej wiosce należącej do parafii. W procesjach brali udział nie tylko rolnicy, ale i przedstawiciele innych zawodów, ponieważ procesje błagalne o urodzaj miały wymiar powszechny i były okazją, by wyznać wiarę w Boga, będącego źródłem wszelkiego błogosławieństwa¹⁶.

Z Dniami krzyżowymi związane są pewne wierzenia ludowe. Na Kaszubach istniało powszechne przekonanie, że w te dni nie jest dobrze pracować w polu, sadzić kartofle czy siał cokolwiek. Niedostosowanie się do tych zakazów nie wróżyło dobrych plonów. Rolnicy z Luzina, Bałomina, Starej Huty wspominają, jak w dniu św. Marka Ewangelisty przynosili do kościoła na nabożeństwo małe woreczki z ziarnem, które po poświęceniu mieszano ze zbożem przeznaczonym na wiosenne siewy zbóż jarych¹⁷. Z dniem św. Marka związane są przysłowia: „Kto sadi we świętego Marka, tyn mo kartofli miarka”, co interpretowano dwojako. Z jednej strony panowało przekonanie o powstrzymaniu się od prac polowych, („Kto by sadił kartofle we świętego Marka, to ino zbierze miarka, bo mu Pon Bóg w tyn dzień nie pobłogosławi”), zaś z drugiej, dzień ten stanowił rozpoczęcie sezonu sadzenia ziemniaków oraz „We święty Marek włóż do ziemi ogórek”. Oznaczało to, że po dniu św. Marka ziemia posiada odpowiednią ciepłotę, by można było rozpocząć wysiew ogórków. Panowało przekonanie, że po Dniach krzyżowych następują odpowiednie warunki do siania fasoli, grochu i ogórków¹⁸.

¹⁵ Zob. F. JĘDRAK, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia doroczne w dekanacie gorzowskim (diecezja opolska)*, t. I, Lublin 2000, s. 285-286 (mps KUL); *Droga do nieba (modlitewnik diecezji opolskiej)*, Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole 2007⁵⁷, nr 898.

¹⁶ F. JĘDRAK, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia doroczne*, s. 286.

¹⁷ J. PERSZON, *Na Jastrza*, s. 47.

¹⁸ F. JĘDRAK, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia doroczne*, s. 286. Przysłowia związane ze św. Markiem, a mówiące o terminach prac znane były i w innych regionach Polski, np. na ziemi pszczyńskiej „Sodź ziemnioki na świętego Marka, bydziesz miał pod gojym miarka” i „świynty Marek do ziemi ogórek”. A. DUDEK, *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia doroczne na ziemi pszczyń-*

Obecnie w Polsce na mocy postanowienia Konferencji Episkopatu Polski (od 2004 roku) obchodzi się Święto Wniebowstąpienia Pańskiego w niedzielę przed Uroczystością Zesłania Ducha Świętego. Aktualnie Dni krzyżowe bywają nazywane dniami modlitw o dobre urodzaje i za kraje głodujące. Poleca się organizowanie procesji błagalnych, a w poniedziałek odprawienie Mszy wotywnej „w okresie zasiewów”, we wtorek – „o uświęcenie pracy ludzkiej”, a w środę – „za głodujących”¹⁹. W zależności od miejscowych zwyczajów w niektórych parafiach wierni modlą się w tych intencjach w dotychczas wskazane przez tradycję dni, a w innych – w drugiej części tygodnia, bezpośrednio przed niedzielą Wniebowstąpienia Pańskiego.

*

W dawniejszej obrzędowości ludowej wszelkim przemianom w przyrodzie towarzyszyły jakieś święta, a jednym z intensywniejszych okresów ich występowania była wiosna. Człowiek żyjący na wsi, na co dzień koegzystujący z naturą, dostrzegał w niej „ślady Boga”. Ona stawała się fundamentem jego pierwotnej religijności. Dlatego wiosna stanowiła nie tylko okres sezonowych prac, ale także porę kultu, obfitującą w praktyki obrzędowe bardziej niż inne pory roku. Dla chrześcijan zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa na wiosnę stawało się niejako wpisane w prawa natury. Zatem to, co chrześcijaństwo zastało w kalendarzu dawnych obrzędów wiosennych, zostało odpowiednio zasymilowane i przejęte do różnych świąt chrześcijańskich.

W chrześcijaństwie, w zamian za pogańskie procesje zwane *ambarvalia*, podczas których udawano się do gaju i składano ofiary bożkowi Robigusowi, wprowadzono już w IV wieku modlitwy oraz procesje błagalne o urodzaje. Najpierw wiązano je z dniem św. Marka Ewangelisty (25.04) i zwano *Litania maior*, a następnie dołączono tzw. Dni krzyżowe, tj. trzy dni przed Wniebowstąpieniem Pańskim, nazywane *Litaniae minores*, zapoczątkowane w Galii około 470 roku przez biskupa diecezji Vienne – Mamert, w VI wieku obecne były także w Rzymie.

skiej, Lublin 1986, s. 337 (mps KUL). W dniu św. Marka w niektórych wsiach nie orano wołami i nie zakładano im uprzęży, gdyż obawiano się, że jeśli nie uszanują tego zwyczaju, zwierzętom ścierać się będzie od jarzma kark i szyja. E. FERENC, *Polskie tradycje świąteczne*, s. 126-127.

¹⁹ S. HOŁODOK, Wniebowstąpienie Pańskie, w: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAL/w_sluzbie_05_2009_wniebowstapienie.html (dostęp: 28.02.2017).

W polskiej religijności odprawia się od średniowiecza modlitwy i procesje błagalne w dniu św. Marka Ewangelisty, nazywając ten dzień „Dniem modlitw o urodzaje” albo „Litanią Większą”. Ponadto w okresie wiosennym zanoszenie do Boga modlitw o urodzaje, połączone z postem, występowało w trzech dniach poprzedzających Wniebowstąpienie Pańskie (poniedziałek, wtorek, środa), określono je mianem Dni krzyżowych („Litanie Mniejsze”), gdyż procesje te wędrowały w kierunku krzyży stojących w polu, przy których odbywano nabożeństwa błagalne. W czasie procesji oraz przy krzyżach czy kapliczkach śpiewano Litanię do Wszystkich Świętych, Suplikacje i pieśni przygodne, prosząc Boga o urodzaj i zachowanie od klęsk żywiołowych. W niektórych regionach Polski procesje te prezentowały się bardzo okazale. Przydrożne kapliczki i krzyże zdobiono kwiatami, przy których paliły się świece i znicze. Obecnie przebieg procesji jest zróżnicowany, nie we wszystkich miejscowościach pochód wyrusza do przydrożnych kapliczek i krzyży położonych pośród pól, lecz ogranicza się do najbliższego krzyża stojącego na przykościelnym cmentarzu.

BIBLIOGRAFIA

- Agenda liturgiczna diecezji opolskiej. Nabożeństwa, poświęcenia i błogosławieństwa, Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole 1981.
- Droga do nieba (modlitewnik diecezji opolskiej), Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole 2007⁵⁷.
- DUDEK A., Zwyczaje, obrzędy i wierzenia doroczne na ziemi pszczyńskiej, Lublin 1986 (mps KUL).
- ELIADE M., Traktat o historii religii, Wydawnictwo OPUS, Łódź 1993².
- FERENC E., Polskie tradycje świąteczne, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 2000.
- FROS H., Martyrologium czyli wspomnienia świętych przypadające na poszczególne dni roku, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1984.
- GAGACZ T., MILERSKI B., Dni krzyżowe, w: Religia. Encyklopedia PWN, t. III, red. T. Gągacz, B. Milerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 234-235.
- GLOGER Z., Encyklopedia staropolska ilustrowana, t. II, Wiedza Powszechna, Warszawa 1972².
- HOŁODOK S., Wniebowstąpienie Pańskie, w: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAL/w_slu_zbie_05_2009_wniebowstapienie.html (dostęp: 28.02.2017).
- JĘDRĄK F., Zwyczaje, obrzędy i wierzenia doroczne w dekanacie gorzowskim (diecezja opolska), t. I, Lublin 2000 (mps KUL).
- KARASIŃSKA W., Zwyczaje i obrzędy związane z uprawą roślin w parafii Opoczno, Lublin 1986 (mps KUL).
- KOWALEWSKI M., Mały słownik teologiczny, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań–Warszawa–Lublin 1960.
- KRUSZYŃSKI T.P., Wiosenne procesje błagalne o urodzaj pól, „Kurier Literacko-Naukowy” 9(1932), nr 17, s. 1-2.

- KUPISIŃSKI Z., Śmierć jako wydarzenie eschatyczne. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe oraz zaduszkowe mieszkańców regionu opoczyńskiego i radomskiego, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- KUPISIŃSKI Z., Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2000.
- KUPISIŃSKI Z., Wiosenne zwyczaje i obrzędy agrarne w Opoczyńskim, „Lud” 1998, t. 82, s. 177-192.
- KUPISIŃSKI Z., Zwyczaje, obrzędy i wierzenia od adwentu do Wielkanocy w regionie opoczyńskim, t. I, Lublin 1994 (mps KUL).
- LEWANDOWSKI P., Dni krzyżowe, http://www.ministranci.archidiecezja.katowice.pl/?s=rok/dni_krzyzowe.php (dostęp: 25.01.2017).
- MARLEWSKI F. (red.), Rok Boży w liturgii i tradycji Kościoła świętego z uwzględnieniem obrzędów i zwyczajów ludowych oraz literatury polskiej. Księga ku pouczeniu i zbudowaniu wiernych katolików, Wydawnictwo Św. Stanisława, Katowice 1932².
- NADOLSKI B., Liturgika, t. II. Liturgia i czas, Pallottinum, Poznań 1991.
- OGRODOWSKA O., Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, Warszawa 2000.
- PERSZON J., Na imię Boszczi. Zwyczaje i obrzędy agrarne na Ziemi Wejherowskiej. Studium etnograficzne, Luzino 1992.
- PERSZON J., Na Jastrza. Wielki post i okres Wielkanocy w Wejherowskim, Pektor, Luzino 1992.
- PISARZAK M., Obrzędowość wiosenna w dawnych wiekach w związku z recepcją „święconego” w Polsce, „Lud” 1978, t. 62, s. 53-74.
- SCHENK W., Dni krzyżowe, w: Encyklopedia Katolicka, t. III, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1979, kol. 1362-1363.
- SCHENK W., Dni kwartalne, w: Encyklopedia Katolicka, t. III, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, TN KUL, Lublin 1979, kol. 1363.
- SCHENK W., Rok liturgiczny, w: Wprowadzenie do liturgiki, red., F. Blachnicki, W. Schenk, R. Zieleski, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 1967, s. 432-466.
- URYGA J., Rok polski w życiu, tradycji i obyczajach ludu, Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, Włocławek 2013³.
- WIERUSZ-KOWALSKI J., Liturgika, PAX, Warszawa 1956.
- ZADROŻYŃSKA A., *Homo faber i homo ludens*. Etnologiczny szkic o pracy w kulturach tradycyjnej i współczesnej, PWN, Warszawa 1983.
- ZADROŻYŃSKA A., Świętowania polskie. Przewodnik po tradycji, Wydawnictwo Książkowe TWÓJ STYL, Warszawa 2002.
- ZADROŻYŃSKA A., BRAUN K., Zielnik świętowań polskich, Wydawnictwo Książkowe TWÓJ STYL, Warszawa 2003.
- ZALESKI W., Rok kościelny. Święta Pańskie, Matki Bożej, Apostołów, Świętych i Błogosławionych Polskich, oraz dni okolicznościowe, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1989.

DNI KRZYŻOWE W POLSKIEJ RELIGIJNOŚCI LUDOWEJ

S t r e s z c z e n i e

W kalendarzu liturgicznym Kościoła katolickiego przy wspomnieniach świętych powstało wiele zwyczajów i obrzędów religijnych związanych z pracami agrarnymi. W okresie wiosennym takim świętem w religijności ludowej był dzień św. Marka (25.04), kiedy to modlono się o urodzaje i zachowanie od wszelkich klęsk żywiołowych, a także Dni krzyżowe obchodzone przed uroczystością Wniebowstąpienia Pańskiego (poniedziałek, wtorek, środa). Początek tych zwyczajów obserwujemy w V wieku w Galii (Francja), a od VI wieku również w Rzymie. Podczas procesji błagalnych zatrzymywano się przy kaplicach i krzyżach przydrożnych, śpiewano wezwania litanijne, a od IX wieku „Litanię do Wszystkich Świętych”, antyfony i psalmy ku czci patrona czy innych świętych cieszących się szczególnym nabożeństwem w danej parafii bądź diecezji. Procesja kończyła się w kościele, gdzie odprawiano Mszę świętą.

Obecnie w Polsce obchodzi się święto Wniebowstąpienia Pańskiego w niedzielę przed Uroczystością Zesłania Ducha Świętego. Dni krzyżowe bywają nazywane dniami modlitw o dobre urodzaje oraz w intencji krajów głodujących. Poleca się organizowanie procesji błagalnych oraz odprawienie Mszy wotywniej kolejno: w poniedziałek „w okresie zasiewów”, we wtorek „o uświęcenie pracy ludzkiej”, a w środę – „za głodujących”.

Słowa kluczowe: Dni krzyżowe; krzyże i kapliczki; religijność ludowa; procesje błagalne; modlitwy o urodzaje.